

Ivana
Jadrić-
Kučan

POSUDA SA ZMIJOM IZ BURNUMA

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra
Krešimira IV/2,
HR-23000 Zadar
simerlin2811@gmail.
com

Na prostoru kampa (campus) i amfiteatra legijskog logora Burnum prilikom sustavnih arheoloških istraživanja pronađena je golema količina raznovrsnog arheološkog materijala među kojem i ulomci posude s apliciranim prikazom zmije. Pronađeni su unutar zemljano-kamenog nasipa koji je nasut u svrhu izravnavanja škrapastog terena za potrebe gradnje amfiteatra i kampa, koji je nastao prilikom proširenja principija vojnog logora u vrijeme cara Klaudija, tako da godina 42. predstavlja njegov terminus ante quem. Navedeni vremenski okvir pokazuje da je posuda mogla biti dio inventara nekog prostora koji je nastao u prvoj fazi principija, tj. prije njegove obnove. Budući da štovanje Mitre u Burnumu započinje od 2. st., ne možemo je vezati uz Mitrin kult. Zavjetni žrtvenik pronađen u Đvorska ma sojedoči o Liberovu štovanju u Burnumu, a kako je riječ o božanstvu koje je bilo osobito štovano među rimskim vojnicima i imajući u vidu da su slične posude sa zmijom pronađene u Liberovim svetištima u ostalim rimskim provincijama, moguće je da je služila za vršenje religijskih običaja u čast božanstva vinove loze i vegetacije, Libera.

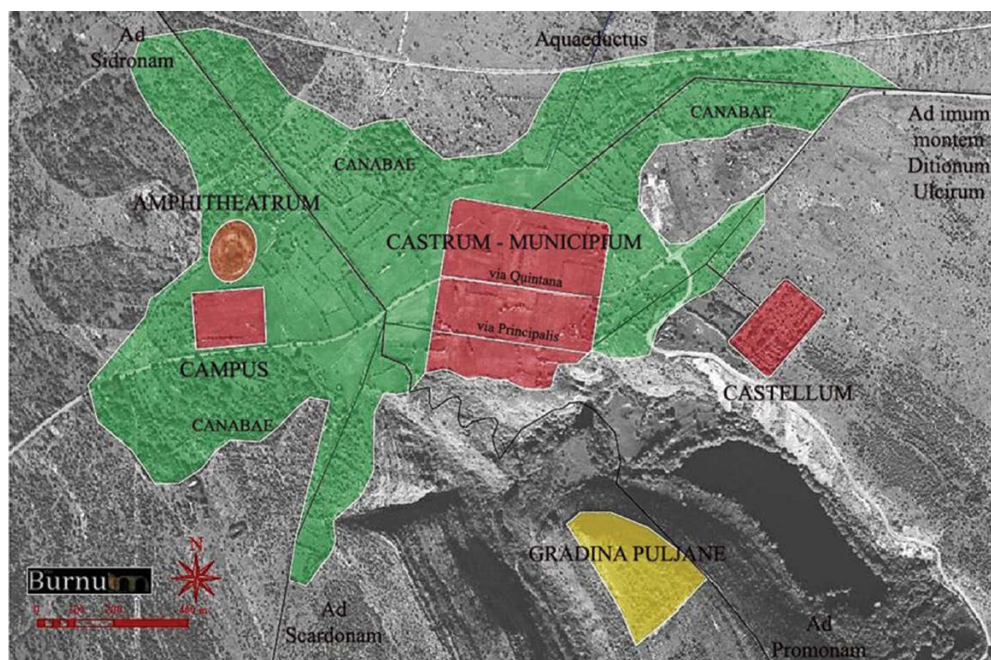
Ključne riječi: Burnum, rimska keramika, Schlangengefässe, Liber, campus, principij logora.

Na prostoru kampa i amfiteatra legijskog logora Burnum prilikom sustavnih arheoloških istraživanja pronađena je golema količina raznovrsnog arheološkog materijala, među kojem i brojni ulomci keramičkih posuda, od kojih su za ovu priliku izdvojeni ulomci posude s apliciranim prikazom zmije.¹ Pronađeni su prilikom istraživanja koja su vršena 2007. i 2008. g. unutar sonde 4 koja se nalazila u blizini sjevernog unutrašnjeg dijela ogradnog zida kampa (sl. 1, 2, 3).² Ulomci su različitih dimenzija, grube izrade s glinom u kojoj je dana veća količina uglatih, najvjerojatnije vapnenačkih inkluzija. Posuda je pečena redukcijski, što joj je dalo crnu boju. Stijenke su debljine 0,68 cm. Vanjske su joj strane zaglačane (sl. 4). Mogućnost međusobnog lijepljenja pojedinih ulomaka te njihova pripadnost kritičkim dijelovima posude omogućili su izradu njezine idealne rekonstrukcije, odnosno barem njezina gornjeg dijela. Prema tome čini se da je riječ o posudi većih dimenzija, trbušasto naglašenog ramena na koje se prema gore nadovezuje široki i visoki cilindričan vrat s izvijenim

---

1 Ulomci su izloženi u stalnom postavu Arheološke zbirke Eko kampus „Krka“ u Puljanima. Prilikom istraživanja uvedeni su u muzejsku digitalnu bazu istoimene zbirke pod oznakom PN 326/07. Pronađeni su na visini od 249,95 mnv.

2 Dimenzije sonde su 7 x 7 m, a pozicionirana je uz zapadnu stranu stacionarne kućice, u blizini sjevernog lica unutrašnjeg ogradnog zida kampa (Sonda 5/Sj 11) do kanala recentnog vodovoda. S južne strane sonde nalazio se kasniji suhozid koji je nastao na ostacima sjevernog zida kampa. Njezina stratigrafija je jednostavna jer su slojevi zemlje mjestimično dosta tanki i to osobito na istočnom dijelu sonde. Površina sloja je na visini od 250,37 do 250,67 mnv, dok se visina matične stijene nalazi na visini od 250,46 mnv do 249,79 mnv.

Slika 1. Topografija Burnuma (Campedelli & Giorgi 2018: 17)

Slika 2. Amfiteatar i kampus s naznačenom sondom 4 (GoogleEarth)

Slika 3. Sonda 4
(snimila: I. Jadrić-
Kučan)

naglašenim obodom koji je s vanjske strane ukrašen plastičnom trakom s trokutastim otiscima. Istu plastičnu traku nalazimo i na ramenu. O donjem dijelu posude nije moguće govoriti preciznije, iako je pretpostavka da je završavala konično na ravnom dnu. Isto tako nije moguće reći je li posuda imala ručke. Prema sačuvanim ulomcima vrata pretpostavlja se da je njezin promjer u tom dijelu iznosio 22,95 cm, dok je u najširem trbušnom dijelu on bio 32,2 cm (sl. 5, 6, 7). Uokolo čitave posude na ramenom dijelu apliciran je prikaz zmije (sl. 8). Zmija je vrlo lijepo oblikovana. Ima šiljastu plosnatu glavu s precizno oblikovanim ustima i očima. Tijelo joj je ukrašeno kružićima koji su izvedeni šupljim kružnim pomagalom, tehnikom ubadanja i redaju se u tri paralelna reda po cijelom tijelu zmije, čime imitiraju njezinu kožu. Iznad zmije u jednom dijelu nazire se otisak listolikog oblika, koji pokazuje da se ovdje nalazila listolika aplikacija (sl. 9).

Zmija se obavlja oko većeg dijela ramena posude i puzi u smjeru životinje koja ima duguljasto tijelo i 3 para nogu. Najvjerojatnije je riječ o gušteru, međutim sigurnu atribuciju prijeći činjenica da su izvedena 3 para nogu, a znamo da gušter ima 4 noge, odnosno 2 para nogu. Na glavi životinje vidljive su oči koje su napravljene istim šupljim kružnim pomagalom kao i ukras na tijelu zmije.

Posuda se datira od kasnoaugustovsko-ranotiberijevsko do klaudijevskog doba, dakle približno u prvu polovicu 1. st, što nam potvrđuje sitni arheološki materijal iz zemljano-kamenog nasipa³ kojim je izravnana vrlo škrpasti teren

3 Od nalaza u sondi 4 izdvaja se još sljedeći materijal: ulomak diska lucerne s prikazom gladijatora s kacigom i mačem, Cu/Sn Aucissa fibula s tordiranim lukom i natpisom, medicinska špatulica, Fe predica, tri Cu/Sn privjeska, Cu/Sn vrh balčaka mača, Cu/Sn polovica sestercija, Cu/Sn rasklopna kutijica, Cu/Sn novac s glavom cara i natpisom *TIB. DIVUS AVGVSTVS...*

Slika 4. Ulomci posude sa zmijom i gušterom (snimio: J. Zaninović)

za potrebe gradnje amfiteatra i obližnjeg kampa. Naime, prvi kameni stalni logor (*castra stativa*) u Burnumu grade vojnici XI. legije,⁴ a njegov završetak stavlja se između 14.⁵ i 17. g.⁶ (Cambi *et al.* 2007: 21; Miletić 2010: 123). On se nakon pobune provincijskog namjesnika Lucija Aruncija Skribonijana (*Lucius Arruntius Marcus Furius Camillus Scribonianus*) preuređuje, te se proširuje prostor principija (sl. 10, 11). Razlog tome je odanost XI. legije caru Klaudiju, zbog čega biva nagrađena 42. g. počasnim naslovom *Claudia Pia Fidelis*, a u logoru dolazi do građevinskih radova i povećanja prostora principija, što se može dokazati i velikim brojem tegula s pečatom *LEG XI CPF* koje su pronađene na ovom području (Zabehlicky – Scheffenegger & Kandler 1979). Novi principij sastojao se od dva bočna dugačka krila s nizom prostorija i manjim začelnim krilom u čijem se središtu nalazilo vojničko svetište, a okolo njega nekoliko prostorija. Oni su od foruma bili odijeljeni nizom arkada, od kojih je središnja bila veća i šira.

Navedene aktivnosti na prostoru principija morale su dovesti do čišćenja terena i kopanja novih temelja za zgrade, čime je nastala ogromna količina materijala koji je trebalo izbaciti iz logora. Kako u ovo vrijeme po svemu sudeći dolazi i do gradnje amfiteatra, a vjerojatno i kampa istočno od kastruma,

4 Od kraja Oktavijanovih pohoda u Iliriku (35–33. pr. Kr.) u Burnumu boravi *Legio XX Valeria Victrix*, koja oko 10. g. odlazi u Germaniju, a na njezino mjesto stiže XI. legija.

5 Ovaj datum pokazuje nekoliko činjenica, a to su prije svega rezultati Kandlerovih istraživanja koja su na području principija izdvojila sloj s materijalom koji nije stariji od kraja prve četvrtine 1. st.

6 Završetak radova u logoru određen je viješću koje donosi Tacit koji navodi da je Tiberijev sin Druz Cezar bio poslan u Dalmaciju da zadobije simpatije vojske i da se uči vojničkom životu, što je mogao učiniti jedino u jakim vojnim utvrdama, od kojih je jedna bila i Burnum. Vidi Tac. *Ann.* 2.14.

Slika 5. Rekonstrukcija
posude sa zmijom
i gušterom - zmija
(izradila: I. Jadrić-
Kučan)

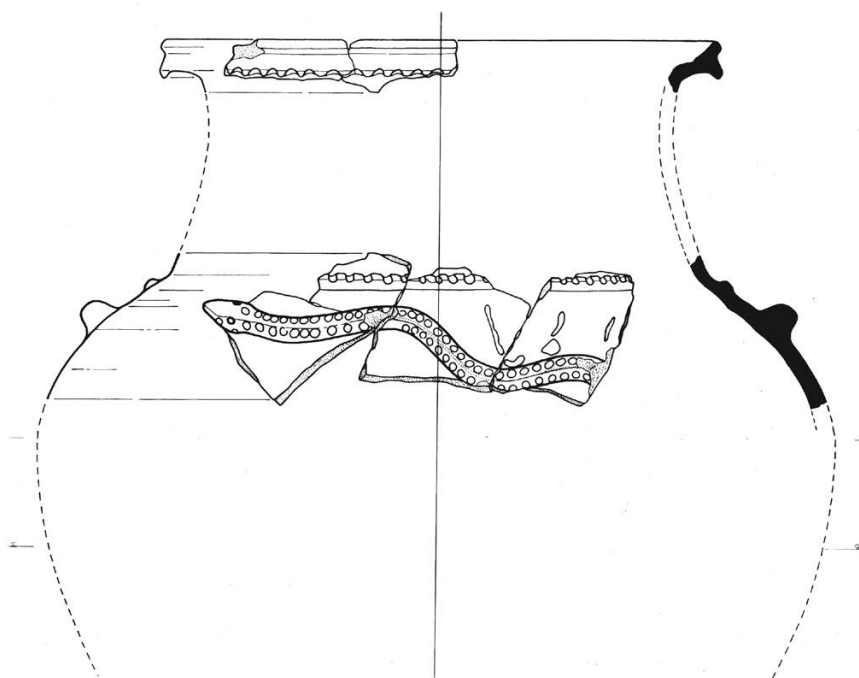
Slika 6. Rekonstrukcija
posude sa zmijom
i gušterom - gušter
(izradila: I. Jadrić-
Kučan)

Slika 7. Rekonstrukcija posude sa zmijom i gušterom – zmija (izradila: I. Jadrić-Kučan)

Slika 8. Posuda sa zmijom i gušterom (izradio: Z. Bakić)

Slika 9. Prikaz zmije
(snimila: I. Jadrić-
Kučan)

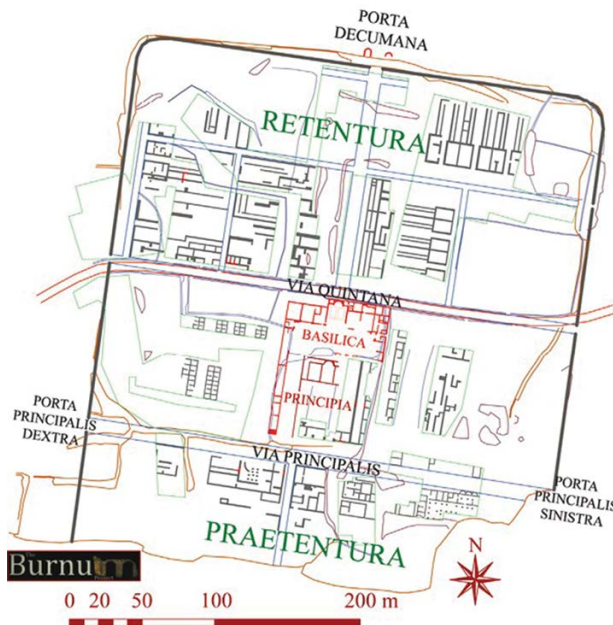

materijal za zatrpavanje neravnog škrapastog terena radi što bolje nivelacije prostora doprema se vjerojatno upravo iz principija. Argument tome je i arheološki materijal koji je ovdje pronađen, a koji pokazuje iste vrste nalaza kao i u samom principiju logora.

Prema zmiji koja je aplicirana oko ramena posude, riječ je o ulomcima posude koje se u znanstvenoj literaturi nazivaju posude sa zmijama, odnosno njemačkim terminom *Schlangengefässe*. Najčešće su to ulomci posuda većih zapremnina, poput kratera ili vrčeva širokog oboda s dvije ili tri trake. Pronađene su na lokalitetima diljem Rimskog Carstva: Akvink (Vamos 2009: 537-560), Karnunt (Ruperchtberger 1980: 38-39, Taf. Abb. 1-3; Gassner 1990: 651 - 656; Schmidt 1991), Brigecij (Vamos 2009: 538); Vindonisa (Evequoz 2002: 7-26), Viminacij (Raičković *et al.* 2006: 69-79), Petoviona (Abramić 1914: 121-124; Horvat & Tomanič-Jevremov 2001: 359-366; Žižek 2001: 142-143, T. 6-7), Sarmizegetusa (Alicu 1980: 717-725; Bolindet 1993: 123-141), Porolis (Bolindet 1993: 125-129), Apul (Fiedler 2014: 189-203; Schaffer 2014: 39-50), Cosa (Collins Clinton 1977), Hotnitsa (Soultov 1976: 63), Boutovo (Soultov 1976: 63), Korint (Marty 1991: 49-59), Istmija (Marty 1991: 49-59), Japra kod Bosanskog Novog (Busuladžić 2010: 125-134).

Na pojedinim navedenim lokalitetima ulomci su pronađeni u jamama kulturnog prostora, što upućuje da su se koristile prilikom ritualnih gozbi kao posude za tekuće žrtve ili vino, čime su imale kutnu namjenu. Na takvu interpretaciju ukazuje i dekoracija u liku zmije koja se najčešće javlja oko tijela posude ili se zmije penju uz ručke te glavu pružaju na rub vrata posude, kao da žele piti iz nje. Poznato je da je zmija imala posebno mjesto u simbolici antičkog religijskog života i bila je sastavni dio kulta nekoliko božanstva, čime je bila povezana sa samom idejom života. Budući da zmija ima sposobnost odbacivanja kože i stvaranja nove kako bi se pomladila, ona time aludira na obnovu života. Prema mitologiji grčki bog Asklepije, rimski Eskulap, otkrio je medicinu promatrajući kako jedna zmija koristi bilje da bi vratila drugu u život. U njegovom najvažnijem svetištu u argolidskom Epidauru bolesnici su dolazili po čudesno ozdravljenje. Spavali bi na goloj zemlji u spavaonicama koje bi noću posjećivale neotrovne zmije, koje su donosile čudesno izlječenje. Zmija je njegov najvažniji ikonografski simbol i uglavnom se prikazuje uz njega ili je sam Asklepije / Eskulap prikazan u obliku nje.

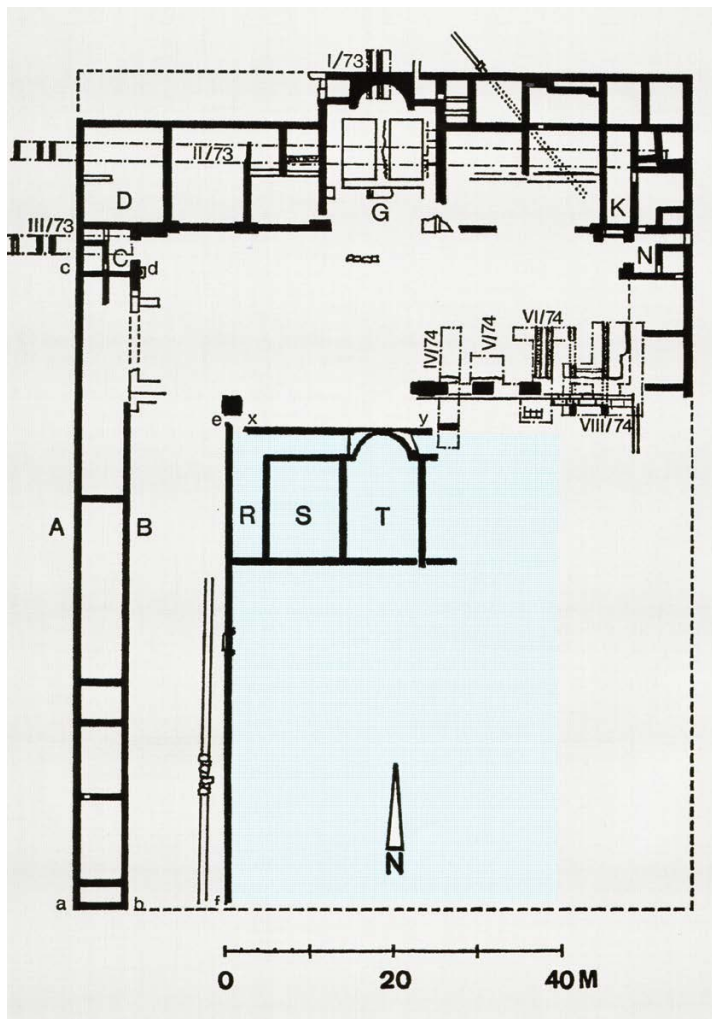
Slika 10. Tlocrt legijskog logora Burnum (Campedelli & Giorgi 2018: 57)

Nadalje, zmija obitava pod zemljom čime je u doticaju sa svijetom mrtvih, zbog čega je se može povezati s orijentalnim božanstvima Mitrom i Sabazijem. Smatra se da ona, kao i u drugim misterijskim kultovima predstavlja životnu snagu i obnovu (Swoboda 1937: 1-37; Hinnells 1975: 293-295). Erich Swoboda prvi je ukazao na kulturnu povezanost posuda sa zmijama s bogom Mitrom, te je ovisno o morfološkim oblicima, broju ručki i položaju apliciranih zmija, posude podijelio na osam tipova (Swoboda 1937: 1-27). Noviju klasifikaciju učinio je Marcel Amand, te ih je podijelio na 6 tipova (M. Amand 1978: 165-169). Nadalje, iz Petovione potječu ulomci nekoliko posuda s ukrasom zmije koji su pronađeni unutar grada i potječu iz pretpostavljenog svetišnog kompleksa (Abramić 1914: 89-90), III. i V. ptujskog mitreja (Horvat & Tomanič-Jevremov 2001: 359-360; Žižek 2001: 126, 142-143, T. 6-7), te iz lokalne keramičarske radionice na zapadu grada, a datiraju se od 2. do 3. st. Posude sa zmijama pronađene su još u mitrejima u Karnuntu (Gassner 1990: 651-656) i Akvinku (Vamos 2009: 538, 552, Kat. br. 5, sl. 3), a datiraju se u razdoblje druge polovice 2. i 3. st.

Prisutnost posuda sa zmijama izvan mitreja prvi put je dokumentirana u svetištima Liber Patera u Cosi u Italiji (Collins Clinton 1977) i Apulu u provinciji Daciji (Bolindet 1993: 123-141; Schaffer 2014: 42). Zmije su ukrašene sitnim urezima, ubodima i kružnicama koji imitiraju njezinu kožu. Uz njih se javlja i prikaz guštera (Collins Clinton 1977: Pl. XVIII, fig. 48, Pl. XXIII, fig. 60). Navedeni ulomci pripadali su kraterima iz 3. i 4. st., koji su se mogli koristiti u svečanim banketima. Budući da su pronađene unutar kulturnog konteksta, nije bilo dvojbe o njihovu povezivanju s božanstvom vinove loze i vina, grčkim Dionizom, odnosno rimskim Liberom, u čast kojih su se održavale misterije, poznate pod imenom dionizijske misterije tj. Bakhanalije (Burkert 1985: 276, 291-291, Gabričević 1987: 139; Jadrić 2007: 14). Zmija je ponekad dio njihove

Slika 11. Tlocrt principija legijskog logora Burnum (prema M. Kandler 1977)

ikonografije, a najčešće se javlja uz samo božanstvo te viri iz kultne košare (*cista mistica*). Posuda s apliciranom zmijom i prikazom Dioniza / Libera unutar medaljona pronađena je u Viminaciju (Raičković *et al.* 2006: 70), a slična posuda čuva se i u Narodnom muzeju u Beogradu (Cvjetičanin 2008: 159–162). U svetištu carskog kulta u Naroni, u njegovu temenosu pronađeno je nekoliko ulomaka arkadnog kratera koji imaju apliciranu zmiju i žensku tragičnu masku s onkosom, te crvenom bojom oslikane laticaste i grozdolike motive, a datiraju se od polovice 1. st. do kraja 2. st. (Topić 2011: 538, 545–548). Povezuju se s Dinizom, rimskim Liberom, božanstvom vinove loze i vegetacije, ali i slobode, koje je bilo osobito štovano od oslobođenika grada Narone u Liberovu hramu, ali imajući u vidu mjesto pronalaska ove posude možda i u hramu carskoga kulta (Topić 2011: 546).

Još jedna često postavljena pretpostavka je povezanost posuda sa zmijama sa Sabazijevim kultom. Razlog tome je s jedne strane zmija koja se vijuga na Sabazijevoj brončanoj zavjetnoj ruci, a s druge strane, ostale životinje predstavljene uz nju kao što su gušter, žaba i kornjača ponekad se mogu vidjeti i na zmijskim posudama. Smatra se da su zmije u Sabazijevu kultu bile svete životinje, plazile su po tijelu inicijanata i predstavljale su samo božanstvo (Medini 1980: 70–71).

Međutim, identifikacija zmijskih posuda kao predmeta Sabazijevog kulta često je problematična kao i u slučaju Mitrinog kulta i samo one posude koje su pronađene zajedno s gore navedenim zavjetnim rukama ili unutar kulturnog prostora nedvojbeno se mogu pripisati Sabazijevom kultu. U Sorvioduru u provinciji Reciji u votivnoj jami s ostatcima životinjskih kostiju pronađeni su i ulomci koji na sebi nose prikaze zmije, žabe, kornjače i guštera, koji svjedoče o dokazu ritualne gozbe u čast Sabazija, a pripadaju 2. i prvoj polovici 3. st (Hopken 2014: 205, 208). U vojnom logoru u Vindonisi ulomci s motivima zmije i guštera pronađeni su unutar vojnog logora (Evequoz 2002: 13, 23).

Prisutnost prikaza zmije i guštera dokumentirana je i u privatnim kućama. Poznato je da je zmija smatrana i zaštitnicom kuće i obitelji, te su je koristili u kućnim kultovima. U Sloveniji u rimskoj privatnoj kući u Ptuju (Abramić 1914: 123) i na Otoku kod Metlike u keramičarskoj radionici iz 1. – 2. st. (Udovč & Viazza 2018: 152) pronađene su posude sa zmijom i gušterom.

Zmija se vezuje i uz Merkura / Hermesa, boga trgovine i putnika, te je njegov glasnički štap kaducej bio omotan njome. U Istmiji kod Korinta unutar Posejdonovog svetišta pronađeni su ulomci nekoliko posuda sa zmijama, od kojih se neki vezuju uz Hermesa jer su pronađeni uz njegovu bistu (Marty 1991: 349, 351–353). Nalazi posuda sa zmijama u Demetrinu svetištu u Akrokorintu pokazuju njihovu upotrebu i u Demetrinu kultu (Marty 1991: 354).

Nadalje, istaknuli bismo nalaze s naše istočne obale Jadrana: ulomak keramike s apliciranom zmijom i zmijsku apliku s lokaliteta Crikvenica-Igralište (Ožanić-Roguljić 2012: 108), te ulomak posude sa zmijom koja hvata guštera iz Pule (Starac 2020: 245–255). Pronađeni su izvan kulturnih konteksta, tako da se njihova povezanost s određenim božanstvom ne može odrediti.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da posude s apliciranim zmijama nisu rijetkost, a najčešće se nalaze na kraterima, tj. posudama koje su služile za miješanje vina s vodom i to većinom na njegovom gornjem dijelu, oko oboda ili ručki. Javljaju se kroz duži vremenski period od 1. do 4. st, a razlike u izradi i dekoraciji rezultat su naravno različitih proizvodnih centara i lokalnih utjecaja, te povezivanja s različitim božanstvima. Navedene analogije ukazuju na njihovo povezivanje s različitim božanstvima od Mitre, Sabazija, Libera, Hermesa, Demetre, do kućnih zaštitnika obitelji.

U tom smjeru možemo postaviti i pitanje je li posuda s prikazom zmije iz Burnuma pripadala nekome od njih. Religijska slika Burnuma prilično je raznolika. Od kraja 1. st. pr. Kr. vojnici XX. legije podižu hram rimskom Jupiteru u selu Ivoševci. U njemu je bio postavljen i zavjetni žrtvenik s posvetom *Iovilla(a)e*, koja je bila karakteristična za kampanskog Jupitera, a kasnije su postavljena još 3 žrtvenika (Medini 1979: 138; Cambi *et al.* 2007: 15). Izgradnjom stalnog legijskog logora Burnum prostor se intenzivno romanizira, čime glavni kult postaje onaj kapitolijske trijade (Jupiter, Junona i Minerva), što pokazuju zavjetni spomenici, skulpture i ostaci arhitektonske plastike (Suić 1970: 111; Patsch 1897: 182–183; Cambi 2005: 23–39). Nadalje, štovani su Mars i Heraklo, koji su bili izuzetno cijenjeni zbog svoje nenadmašne snage i izdržljivosti (Bulić 1896, 86; Gaurina – Zaninović 2017, 13), božanstvo rijeka Neptun, te božanstvo vina Liber Pater (Patsch 1899: Sl. 21; Rašković 1998: 52; Jadrić 2007: 52,

Kat. 19). Nakon odlaska legija u trajansko-hadrijanskom razdoblju i uzdizanja vojnog logora u civilno municipalno naselje dolazi do pretvaranja principija u civilni forum s adjencijama. Na prostoru Kapitolija uvodi se štovanje carskog kulta, o čemu svjedoči posveta caru Hadrijanu. Polovicom 2. st. uz pročelje Kapitolija dodane su edikule za štovanje metroačkog i mitričkog kulta (Cambi 1968: 138; Cambi *et al.* 2007: 21–24; Miletić 1996: 159–160, tab. IX, 1).

Kako se vidi iz prethodnih redova, na prostoru Burnuma štovala su se različita božanstva, a štovanje orijentalnih božanstava započinje od 2. st. Budući da je posuda sa zmijom pronađena s materijalom koji je vjerojatno dopremljen s prostora principija vojnog logora, a koji je iskopan prilikom njegova proširenja u vrijeme Klaudija, godina 42. predstavlja njezin *terminus ante quem*. Njezin vremenski okvir pokazuje da je mogla biti dio inventara nekog prostora koji je nastao u prvoj fazi principija, tj. prije njegove obnove. Vidjeli smo da štovanje Mitre u Burnumu započinje od 2. st., što je kasnije od vremenskog okvira posude, te se time ona ne može vezati uz njegov kult. Zavjetni žrtvenik pronađen u Đevrskama svjedoči nam o Liberovu štovanju, no nažalost tekst natpisa koji glasi: *Liberō / Patri / v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)* ne pruža informacije koje bi mi nam olakšale njegovo preciznije datiranje (Jadrić 2007: 124, Kat. br. 19). Međutim, ono što je važno, štovanje Libera posvjedočeno je njime u Burnumu, a budući da je riječ o božanstvu koje je bilo osobito štovano među rimskim vojnicima, to nije nimalo iznenađujuće. Posvete iz još jednog vojnog logora iz provincije Dalmacije koji se nalazio u Humcu (*Bigeste*) pokazuju da je centurion XI. legije, Kvint Pisentije Severin, krajem 1. st. obnovio oštećen i dotrajavao Liberov hram dodajući mu portike, a nešto kasnije, 173. g. kohorta *I. Belgarum* pod zapovjedništvom centuriona legije *I. Adiutricis*, Flavija Viktora obnavlja hram Libera i Libere (Jadrić 2007: 62, 169–173, kat. br. 60, 61). Također u susjednim provincijama Panoniji, Daciji i Meziji Libera je štovala vojska, te je bio uvršten u njihova vrhovna božanstva. Nadalje, vidjeli smo da su u svetištima Liber Patera u Cosi u Italiji i Apulu u provinciji Daciji pronađene posude sa zmijom i gušterom, a u svetištu carskog kulta u Naroni ulomci arkadnog kratera s apliciranom zmijom i ženskom tragičnom maskom, koji se također povezuju s Liberom. Stoga možemo pretpostaviti, što je i zasada jedino logično rješenje, da je i u Burnumu ona služila za vršenje Liberova kulta. Međutim, moramo imati na umu da se u nekim slučajevima ove posude, posebno kada nisu pronađene unutar posvećenog prostora, ne mogu sa sigurnošću povezati s kulturnim svrhama. Naše povezivanje s Liberom stoga je hipotetsko i izvedeno je na temelju navedenih analogija sličnih posuda sa zmijom koje su pronađene u Liberovim svetištima u ostalim rimskim provincijama, ali i činjenice da su ga osobito štovali vojnici, koji mu u Burnumu i podižu žrtvenik.

Ove redove posvećujem poštovanoj profesorici Marini Milićević Bradač, te se putem njih zahvaljujem na nesebičnim savjetima i sugestijama prilikom obrane svog magistarskog rada.

IZVORI

Tacit, *Anali* (prev. J. Kostović), Zagreb, 1970.

LITERATURA

Abramić 1914

M. Abramić, "Archaologische Funde in Pettau", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien* 17, Wien, 87-150.

Alicu 1980

D. Alicu, "Vases decorees de serpentes, decouvertes a Sarmizegetusa", *Latomus* 39, Bruxelles, 1980, 717-725.

Amand 1978

M. Amand, "Des vases mithriaques aux serpents dans l'Empire romain", *Actes du Colloque international d'archéologie, Rouen du 3-5 juillet 1975*, Rouen, 1978, 165-169.

Bolindet 1993

V. Bolindet, "Considérations sur l'attribution des vases de Dacie Romaine décorés de serpents appliqués", *Ephemeris Napocensis* 3, Cluj-Napoca, 1993, 123-141.

Bulić 1896

F. Bulić, "Starinske izkopine u selu Brištanima pokraj Krke", *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 19, Split, 86-87.

Burkert 1985

W. Burkert, *Greek Religion*, Cambridge, 1985.

Busuladžić 2010

A. Busuladžić, "Nalaz ulomaka keramičkih posuda sa prikazom zmije iz Japre kod Bosanskog Novog", *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 39, Sarajevo, 2010, 125-134.

Cambi 1968

N. Cambi, "Silvan-Atis. Primjer kultnog sinkretizma", *Diadora* 4, Zadar, 1968, 131-140.

Cambi 2005

N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, 2005.

Cambi et al. 2007

N. Cambi, M. Glavičić, D. Maršić, Ž. Miletić & J. Zaninović, *Rimska vojska u Burnumu - L'esercito romano a Burnum*, Drniš - Šibenik - Zadar, 2007.

Campedelli & Giorgi 2018

A. Campedelli & G. Enrico, *Burnum Project: ricerche della missione archeologica dell'Università di Bologna in Croazia (2005-2015) / Burnum Project: arheološka misija bolonjskog Sveučilišta u Hrvatskoj (2005.-2015.g.)*, Bologna, 2018.

Cvjetičanin 2008

T. Cvjetičanin, "Gods from the Danube area: A case study of an exceptional snake vessel", *Acta Rei Cretariae Romanae Fautores* 40, Bonn, 2008, 159-162.

Collins Clinton 1977

J. Collins Clinton, *A late antique shrine of Liber Pater at Cosa*, Leiden, 1977.

Evequoz 2002

E. Evequoz, "Un dieu oriental en pays helvète: Sabazios à Vindonissa", *Jahresbericht der Gesellschaft Pro Vindonissa*, Vindonissa, 2002, 7–26.

Fiedler 2014

M. Fiedler, "Bankette für Liber Pater in Apulum", *Historia* 59, Cluj-Napoca, 2014, 189–203.

Gabričević 1987

B. Gabričević, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, 1987.

Gassner 1990

V. Gassner, "Schlangengefäße aus Carnuntum", u: M. Kandler (ed.), *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum, Teil 2*, Wien, 1990, 651–656.

Gaurina– Zaninović 2017

D. Gaurina – J. Zaninović, Roški slap pokretač razvoja drniškog kraja, Katalog izložbe, Drniš-Šibenik, 2017.

Hinnells 1975

J. R. Hinnells, *Reflections on the bull-slaying scene, Mithraic studies: Proceedings of the First International Congress of Mithraic Studies*, Manchester, 1975, 290–312.

Hopken 2014

C. Hopken, "Ein Bankett für Sabazios in Straubing", *Historia* 59, Cluj-Napoca, 2014, 204 – 214.

Horvat & Tomanič-Jevremov 2001

J. Horvat & Tomanič-Jevremov, "Kultne posode iz Petovione", u: M. Vomer-Gojkovič, N. Kolar & A. Arih (eds.), *Archaeologia Poetovioensis, Ptuj v Rimskem Cesarstvu. Mitraizem in njegova doba, Zbornik Mednarodnega znanstvenega srečanja Ptuj, 11.-15. Oktober 1999, Ptuj*, 2001, 359–366.

Jadrić 2007

I. Jadrić, *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji*, neobjavljena magistarska radnja, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2007.

Marty 1991

J. Marty, "Cult, Snakes and Vases", *Acta Rei Cretariae Romanae Fautores* 29/30, Pleven, 1991, 349–359.

Medini 1979

J. Medini, "Iovilae zavjet iz Burnuma", *Diadora* 11, Zadar, 1979, 181–203.

Medini 1980

J. Medini, "Sabazijev kult u rimskoj provinciji Dalmaciji", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 74, Split, 1980, 67–88.

Miletić 1996

Ž. Miletić, *Mitraizam u rimskoj provinciji Dalmaciji*, neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar, 1996.

Miletić 2010

Ž. Miletić, "Burnum – vojničko središte provincije Dalmacije", u: I. Radman-Livaja (ur.), *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, Zagreb, 2010, 113–142.

Ožanić Roguljić 2012

I. Ožanić-Roguljić, *Klasifikacija i tipologija rimske keramike s lokaliteta Crikvenica- Igralište-proizvodi keramičarske radionice Seksta Metilija Maksima*, neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2012.

Patsch 1897

C. Patsch, "Archäologische-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien II", *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina* 5, Wien, 1897, 177–241.

Patsch 1899

C. Patsch, "Nove tekovine muzeja u Kninu", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 11, Sarajevo, 1899, 481–535.

Raičković *et al.* 2006

A. Raičković, S. Redžić & B. Milovanović, "Posude sa apliciranim zmijama iz zanatskog centra sa Viminacijuma", *Arheologija i prirodne nauke* 2, Beograd, 2006, 69–76.

Rašković 1998

D. Rašković, "Ubikacija drumskih prelaza na području srednjeg toka rijeke Krke u antici", *Balkanica* 29, 1998, 47–64.

Ruperchtberger 1980

E. M. Ruperchtberger, "Bemerkungen zur Römerszeitlichen Keramik der Österreichischen Limeszone: Anlässlich einer Keramikpublikation aus Carnuntum", *Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines* 125, Linz, 1980, 25–63.

Schaffer 2014

A. Schaffer, "Deliberate destruction and ritual deposition as case study in the Liber Pater Sanctuary of Apulum", *Ephemeris Napocensis* 24, Cluj-Napoca, 2014, 39–50.

Schmidt 1991

D. Schmidt, *Die römischen Schlangentöpfe aus Augst und Kaiseraugst*, Forschungen in Augst 11, Augst, 1991.

Soultov 1976

B. Soultov, *Ancient pottery centers in Moesia Inferior*, Sofia, 1976.

Starac 2020

A. Starac, "Prilog poznavanju rimskih kulturnih posuda na istočnoj obali Jadrana", *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 113/1, Split, 2020, 245–255.

Suić 1970

M. Suić, "Noviji natpisi iz Burnuma", *Diadora* 5, Zadar, 1970, 93–130.

Swoboda 1937

E. Swoboda, "Die Schlange im Mithraskult", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts* 30, Wien, 1937, 1–27.

Topić 2011

M. Topić, "Nalazi iz Augusteuma Narone i pitanje *favissae*", *Zbornik Kačić* 41–43, Split, 2011, 535–550.

Vamos 2009

P. Vamos, "Schlangegefasse in Aquincum", in: S. Biró (ed.), *Ex officina-Studia in honorem Dénes Gabler*, Győr, 2009, 537–560.

Udovč & Viazza 2018

K. Udovč & M. Viazza, *Rimskodobni lončarski obrat na Otoku pri Metliki*, / The Roman pottery manufacturing site at Otok near Metlika, in: M. Janežič, B. Nadbath, T. Mulh, I. Žižek (eds.), *In memoriam Iva Mikl Curk. Nova odkritja med Alpami in Črnim morjem, Rezultati raziskav rimskodobnih najdišč v obdobju med leti 2005 in 2015, Zbornik 1. Mednarodnega arheološkega simpozija, Ptuj, Slovenija, 8. in 9. oktober 2015*, Ljubljana, 2018, 143–157.

Zabehlicky, Scheffenegger & Kandler 1979

S. Zabehlicky, Scheffenegger & M. Kandler, *Burnum I (Bezirk Sebenico/Dalmatien). Erster Bericht über die Kleinfunde der Grabungen 1973 und 1974 auf dem Forum*, Wien, 1979.

Žižek 2001

I. Žižek, "Tretji ptujski mitrej v luči materialne kulture", u: M. Vomer-Gojkovič, N. Kolar & A. Arih (eds.), *Archaeologia Poetovioensis, Ptuj v Rimskem Cesarstvu. Mitraizem in njegova doba, Zbornik Mednarodnega znanstvenega srečanja Ptuj*, 11.- 15. Oktober 1999, Ptuj, 2001, 134-172.